

TIJD. OEFENEN VAN ONDER BREKING

MIRJAM VAN TILBURG
2023

Tekst: Mirjam van Tilburg, 2023
Vormgeving: Marijke Lucas & Mirjam van Tilburg
Copyright: Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0

Deze hybride publicatie is gerealiseerd in het kader van 'Studies in Kunstvakidiotie', een doctoraatsonderzoek bij Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA) van Mirjam van Tilburg. Doctoraatsjury: Pascal Gielen (hoofdpromotor), Indra Wolfaert (promotor), Gert Biesta (extern doctoraatscommissielid), Annick Schramme (juryvoorzitter), Falk Hübner, Inge Spaander, Nancy Vansielegheem en Emiel Heijnen. Dit is één van de vijf essays. De andere essays, meer beeld en informatie is terug te vinden op de digitale expositie: <https://www.researchcatalogue.net/view/1721171/2209794/380/90>

Gerealiseerd in samenwerking met
Fontys Academy of the Arts en
Willem de Kooning Academy.

TIJD OEFENEN VAN ONDER BEWEGING

MIRJAM VAN TILBURG
2023

INLEIDING

In lerarenkamers van onderwijsinstellingen voor 12- tot 18-jarigen is het een veel-gehoorde verzuchting: "geregeerd worden door de bel." In dit essay schets ik de tijdservaring van kunstvakdocenten met drie anekdotes: een kunstles, een experiment in leven-lang-ontwikkelen (LLO) en de tweede lockdown tijdens de coronacrisis. School kan voelen als een doordenderende trein. In dit essay schets ik dat dit voor de kunstvakken een fundamenteel probleem is. Want: kunsteducatie woont in onderbreking. Onderbreking van de efficiënte en resultaatgerichte kloktijd. Als een tijd voor uitstel van informatieoverdracht. Met het concept 'onderbreking' tracht ik het moment te omschrijven waarin je kunt vallen als het verwachte wordt doorbroken en

verwarring en tegelijk nieuwsgierigheid ervoor in de plaats komen. Kunsteducatie heeft 'onderbreking' nodig om uit de automatische piloot te stappen zoals onderwijs vaak voelt.

Als tijdservaring zo'n grondbeginsel is voor de kunsteducatie, dan moeten kunstvakdocenten hierin geoefend zijn. Ook na hun studie. Daarom deed ik als onderzoeker aan de Master Kunsteducatie bij Fontys Academy of the Arts een experiment. Dit is een onderdeel van mijn doctoraatsonderzoek bij Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA). Ik richtte een LLO-traject in waar kunstvakdocenten onderbreking konden oefenen. Dit werden de studio's. In de winter van 2020-2021 werkte ik met tien kunstvakdocenten¹ in kunstenaarsstudio's in Tilburg en Rotterdam (Essay: LLO als commoning praktijk²). In het tweede deel van dit essay ga ik hier dieper op in. Door de studio's zetten deze kunstvakdocenten de auto-matische piloot van het onderwijs uit en keken samen naar wat er op dat moment gebeurde. Ze oefenden onderbreking.

We zagen dat de coronacrisis en digitalisering de behoefte vergrootte aan kloktijd, efficiëntie en resultaatgerichte tijd in school, zoals ik schets in het derde deel van dit essay. De coronacrisis maakte zichtbaar dat de dominantie van de efficiënte kloktijd andere educatief betekenisvolle visies op tijd uit het onderwijs drukte. Het voelde alsof de tijd voor 'onderbreking' – de tijd die zo hoort bij kunsteducatie – geroofd was. Het is aan ons, het werkveld kunsteducatie, om te zorgen voor dit thuishonk van kunsteducatie en ruimte te scheppen voor het oefenen en onderhouden van 'onderbreking'.

» Foto op volgende pagina: detail uit studio
Rotterdam, januari 2021

KUNST- EDUCATIE WOONT IN ONDER- BREKING³

—ANEKDOTE—

Een kunstvakdocent vertelde ons over een kunstles. Het was een paar maanden geleden, tijdens de protesten van Black Lives Matter. Ze spraken in de les over George Floyd en over activistische kunst. Haar leerlingen zijn afgelopen jaren gevlucht uit allerlei delen van de wereld. Ze wachten op hun ouders, procedures zijn uitgesteld. Er is tijd. De leerlingen voelen zich betrokken bij het onderwerp. Ze luisteren naar elkaar en stellen elkaar vragen. 'Hoe ga ik met racisme om? Wat vind ik

ervan? Hoe kan ik mijn stem laten horen? En hoe kan ik daar vorm aan geven?' De kunstvakdocent vertelde hoe ze zag dat ze zich concentreerden op hun tekeningen. Jonge lijven, gebogen over de houten werkbanken. Er klonk geruis van kleurpotloden op papier. 'We zijn hetzelfde' stond er op een blad en 'Stop Racisme'.

De leerlingen richtten zich echt op dat moment. "Er was een prettige werksfeer. Ze konden zich verliezen en met het geheel bezig zijn in dat moment" was de conclusie van deze kunstvakdocent.

Foto's van klassituatie waarnaar verwezen wordt in anekdote tijdens studio Rotterdam januari 2021

In de anekdote hierboven daagde kunstvakdocent Sanne Avenhuis deze jongeren uit om als subject te willen bestaan in de wereld. De jongeren dachten na over hoe ze leven in deze wereld en over hoe ze bestaan. Subjectificatie vraagt van leerlingen om een balans te vinden tussen de wereld en zichzelf, door vragen te stellen bij de bestaande orde. Pedagogen en filosofen (o.a. Biesta, Arendt, Meirieu) omschrijven dat als een wereldgerichte functie van onderwijs: het uitdagen van de wil om van de wereld te houden, er verantwoordelijkheid voor te nemen en in die wereld te komen zonder zichzelf in het centrum van de wereld te plaatsen. Avenhuis beschrijft ook de tijdservaring die voor dit educatieve moment nodig was. De leerlingen verloren zich in de tijd, zonder de wereld te vergeten. Ze vielen in een tijd buiten de normale tijd.

Pedagoog Gert Biesta (2020) omschrijft deze andere tijdservaring als 'onderbreking'⁴ en als essentieel voor onderwijs dat de subjectificatie ruimte geeft.

Het educatieve gebaar van subjectificatie vraagt een onderbreking van waar je bent, wat je aan het doen bent en wie je bent (Biesta, 2017, p. 90). Tijd als een moment van uitstel. De educatieve onderbreking kan voelen als nutteloze en onbezette tijd. Als leegte of ruis. Tijd waarin je om je heen kunt kijken (Essay: Blik), het moet uithouden met het soms frustrerende gevoel dat je niet weet wat er gaat gebeuren en daardoor als subject in de wereld moet handelen. Een interruptie die zich niet richt op een vooraf bepaald resultaat, maar op een onverwachte situatie op dat moment. Dit essay richt zich specifiek op de betekenis van het concept 'onderbreking' voor kunsteducatie.

Tijd van kunsteducatie

Onderbreking is voor kunsteducatie een grondbeginsel. Allereerst omdat kunst in zichzelf de onderbreking van het verwachte, het opschorten van het weten en informatie toe-eigenen is. De meerderheid van lessen op school gaat over het vat krijgen op lesstof. Onderwijs dat gericht is op het begrijpen als opheldering en op infor-

matievoorziening. Biesta pleit evenals Arendt met het concept subjectificatie voor een begrijpen dat tegelijk de grenzen van begrijpen laat ervaren. Een begrijpen als een verzoenen en uithouden met de complexiteit van de wereld. Daar ziet Biesta een kans voor kunsteducatie, een onderbreking van begrijpen als informatievoorziening.

"[...] laat kunst iets zien dat niet te vatten of niet te begrijpen is, en waar we het gewoon mee moeten doen." (Biesta, 2017, p. 44).

Biesta omschrijft kunst niet als instrument of kennis, maar als in potentie het educatieve gebaar van onderbreking en uitstel zelf (Biesta, 2017, pp. 105-106). Kunst als een gebaar dat informatieoverdracht en opheldering uitstelt. De tijdservaring 'onderbreking' is hoe kunst zich kan gedragen. Of doen-als-kunst (Biesta, 2017).

Ook kunsteducator Tyson E. Lewis omschrijft de noodzakelijke onderbreking, maar richt zich meer op het zintuigelijke. Kunst als zintuigelijke onderbreking van

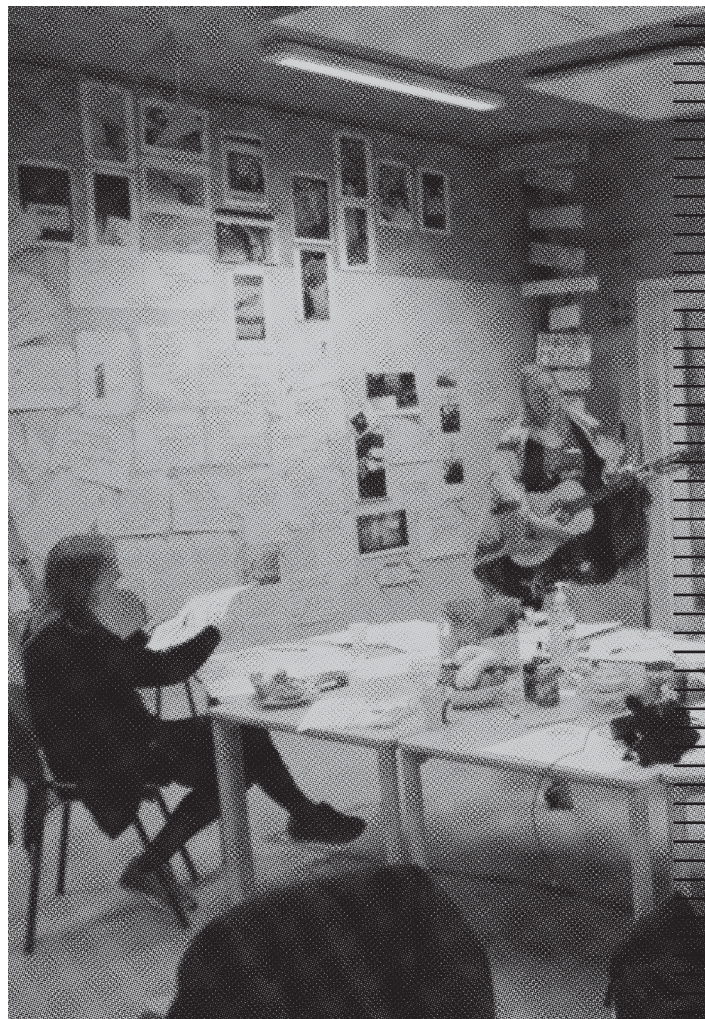
het resultaatgerichte (Essay: Blik). Kijkend, horend, voelend, proevend wordt dat wat verwacht of begrepen wordt onderbroken en nieuwsgierigheid geopend. Hij omschrijft dat kunst de functie heeft om al struikelend gewoontes te doorbreken. Kunst zorgt voor een moment van ongemak of verwarring. Een moment, een ruimte, een leegte waar je invalt en die automatische integratie van het zelf in een verwachte positie onderbreekt (Lewis, 2012). Lewis geeft als voorbeeld theater. Het theater interrumpeert tijdelijk de wereld en zet een stukje hiervan op een podium. Door fysiek te doen alsof worden leerlingen uitgedaagd om uit hun gebaande paden en gewoontes te stappen, waardoor nieuwsgierigheid zich kan openen.

Musicus en kunsteducator Eduard Duarte trekt een vergelijking tussen kunsteducatie en het jammen van jazzmusici. Beide zijn in potentie oefeningen om de moed te vinden om te beginnen. Kunsteducatie kan de chronologische tijd doorbreken en legt de nadruk op beginnen, op

improviseren. De moed oppakken om de flow van iemand anders te doorbreken. Onderbreking en kunsteducatie kunnen zich op 'beginnen' richten en niet op 'uitkomst'. Dit risico nemen zonder te weten wat het resultaat gaat zijn. Zoals jammen die kloktijd onderbreekt, zo kan ook kunsteducatie onderbreken (Duarte, 2015, p. 13).

In de anekdote uit de kunstles hierboven lijken de leerlingen samen te vallen in een soort tekenbubbel, een moment dat leeg lijkt te zijn van kloktijd, zoals Lewis zou omschrijven. Ik hoor de potloden krassen op het vel. Ik ruik het slijpsel en voel de barsten van de werktafels (Essay: Blik). En net als Biesta omschrijft, gaat het even niet om het oordeel, het gaat er niet om of het goede of slechte tekeningen zijn. Ze zoeken samen naar het zich verhouden tot de stad waar ze wonen, zonder dat het te begrijpen is waar ze precies staan. In gesprekken en op de tekeningen reageren

» Moment studio Rotterdam, januari 2021

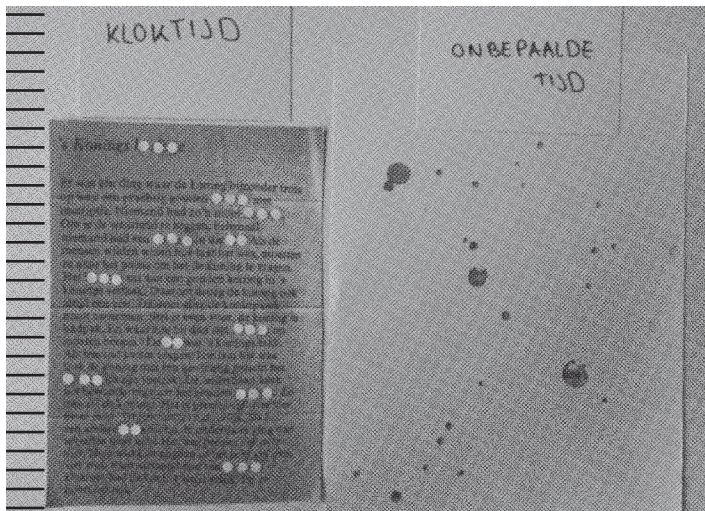
ze op elkaar. Ze zien een ander iets doen en nemen dat over. Ze oefenen de moed om te beginnen zoals Duarte dit duidt. De anekdote van Avenhuis staat niet op zichzelf. Zulke anekdotes laten zien dat kunsteducatie die tijdservering van uit de automatische piloot stappen, van tussenruimte, nodig heeft. Kunsteducatie woont in onderbreking⁵.

Vakmanschap in onderbreking

Zo belangrijk als onderbreking is voor het kunstvak, zo belangrijk is het ook voor het vakmanschap van kunstvakdocenten zelf. Een goede kunstvakdocent kan het uithouden in die tussentijd van onderbreking. Dat vergt oefenen in die onderbreking van de efficiënte productieve kloktijd. Pedagogen Masschelein, Simons en Berding pleiten voor die tussenruimte voor leraren. Tijd die niet productief is, tijd voor studie en scholing (Masschelein en Simons, 2012, p. 93). Het is een tijd van uitstel, van het verlangen naar controle loslaten en het even niet-weten. Volgens Masschelein en Simons hebben leraren scholè – Grieks voor uitstel, onbezette, onbestemde tijd –

nodig (Masschelein & Simons, 2012, p. 93.). "Tijd [...] om zorg te besteden aan hun eigen omgang met de zaak [kunsteducatie] zelf." (Masschelein & Simons, 2012, p. 111). "Leraren hebben een zekere luwte nodig om, los van de huidige, steeds economische, politieke en maatschappelijke druk hun werk kunnen doen." (Berding, 2006, p.201). Tijd die niet productief of resultaatgericht is, die er gewoon is, zonder dat duidelijk is waartoe het leidt.

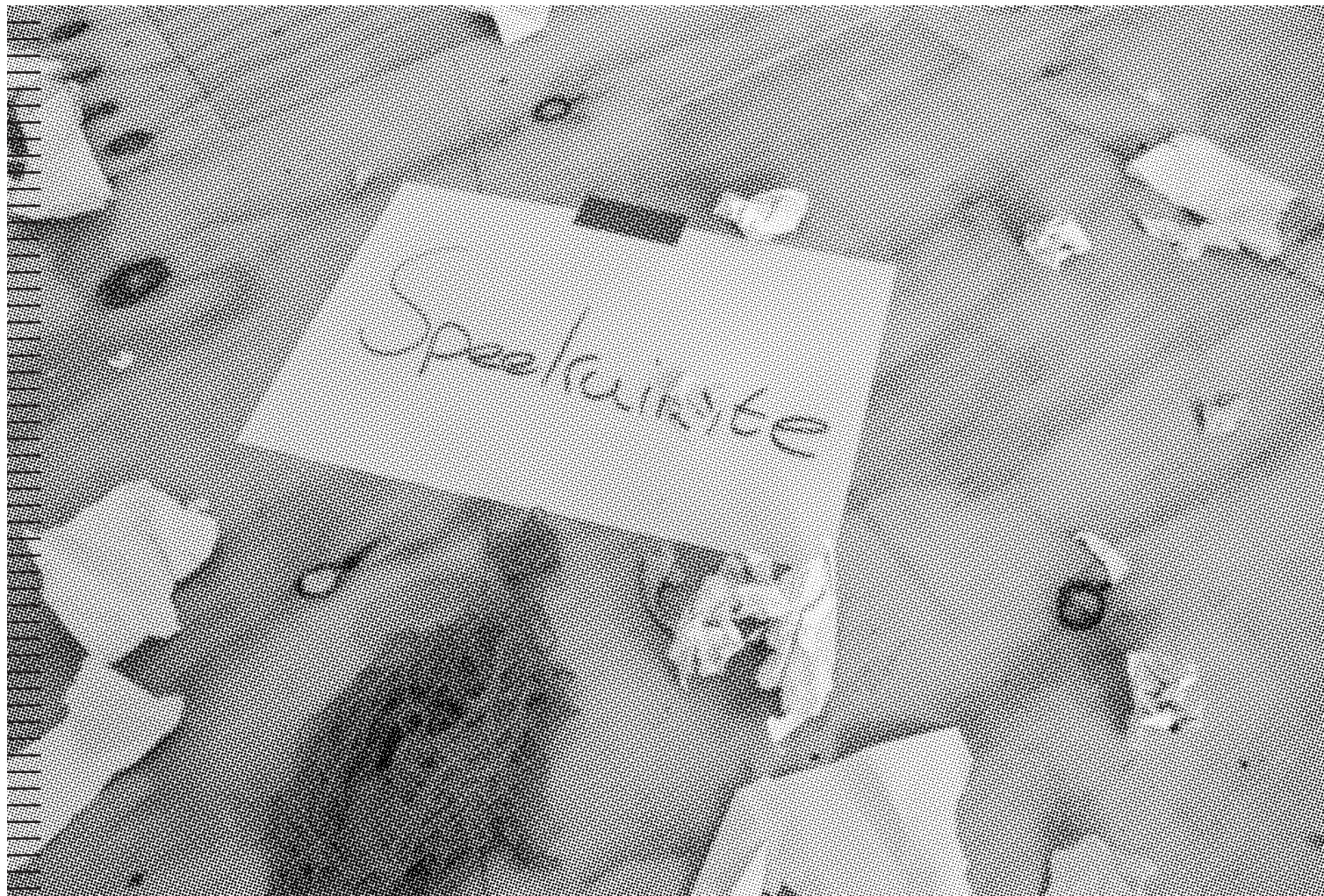
Ik wilde een serieuze poging wagen en zie de studio's, de oefening in onderbreking, als een LLO-activiteit. Dat klonk voor de kunstvakdocenten in de studio niet logisch. Zij ervoeren LLO meestal als verspilde tijd. Zo vertelde Irene Ulrich over een masterclass 'werken met MS Teams', terwijl ze hier al maanden mee werkten. En drie kunstvakdocenten beschreven een studiedag waarin ze een onderwijsmethode leerden die niet toepasbaar was in de kunstvakken. Dat was op zich niet zo erg, als het niet de eerste dag van een lockdown was. Deze studiedag bezette tijd die ze liever hadden besteed om met hun

Beeldassociatie Mirjam van Tilburg, 2019

collega's de crisissituatie te bespreken. Het meeste scholingsaanbod is gericht op het 'invullen' van een scholingsvraag, zoals pedagoog Geert Kelchtermans (2019) dit omschrijft. De tijd van LLO wordt daarmee bezet door het aanbod en de belofte van een leeruitkomst (Essay: LLO als commoning praktijk). Toch suggereren Masschelein en Simons dat LLO de ruimte kan zijn om de tijd – scholè zoals ik eerder beschreef – uit het oog te verliezen, door zich te richten op hun vakmanschap.

» Foto op volgende pagina: detail uit studio Tilburg, november 2020

SPEELRUIMTE

-ANEKDOTE-

Vijf kunstvakdocenten zitten rond een tafel in een lege, holklinkende ruimte. Het gesprek valt stil. Dan staat een kunstvakdocent op en zegt: "Laten we gaan maken." Ze schuiven de tafels aan de kant. De poten van de tafels protesteren en schuren galmend over de vloer. Het lukt niet. Ze tillen de tafels naar de zijkant. Ze rollen een vel

papier uit op de grond, onhandig groot is dat. Tape geeft de grenzen aan van een vak eromheen. 'Speelruimte' schrijft een van hen erbij.

De muziek gaat aan en de kunstvakdocenten zijn stil. Een paar gaan ogen tekenen en plakken deze op een pilaar. Steeds proberen ze andere ogen te tekenen; tekent de een stripogen, dan de ander realistische. Kijkt de ene blik die kant op, dan de volgende paar ogen de andere.

Een kunstvakdocent zit aan de zijkant en bekijkt de rest. Ze vraagt: "Waarom tekenen jullie ogen?"

Leven-lang-ontwikkeling als onderbreking

Pedagoog Gert Biesta omschrijft onderbreking als tussentijd die ruimte schept en een individuele flow en het 'geleefd worden' onderbreekt. In de studio's onderbraken we, tien kunstvakdocenten en ik, de doordenderende trein van onderwijs. Hoe?

Laat ik eerst omschrijven hoe de kunstvakdocenten het niet oefenden. Vakantie is ook een onderbreking van het geleefd worden door de schoolbel, maar niet hetzelfde als onderbreking zoals in de studio's. Nederlandse leraren hebben regelmatig vakantie. Deze onderbreken het schooljaar en zijn goed geborgd in de cao. Maar in de periode van de studio's had één kunstvakdocent net een huis gekocht. In de vakantie stelde hij zich efficiënt ten doel om elke vakantiedag een klus op te pakken. Voor een andere kunstvakdocent met kleine kinderen bestond het gevoel van onbezette of vertraagde tijd thuis domweg niet. Weer een andere kunstvakdocent was mantelzorger. Voor haar was

de vakantie een periode waarin eindelijk wat zorg opgepakt en overgenomen kon worden van familieleden. Het zijn persoonlijke keuzes en situaties die de vakantietijd inrichten. De vakantie is privédomein. Het oefenen van onderbreking door kunstvakdocenten hoort in het werkdomein, en nog preciezer bij tijd voor LLO.

'DE STUDIO VOELDE
EVEN ALS EEN UITSTAPJE
IN MIJN DRUKKE
WEEK" Esther, 17 dec.

Tijdservaring in de studio's

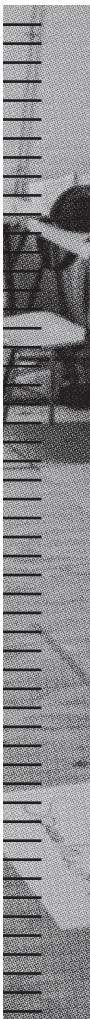
De kunstvakdocenten omschrijven de tijdservaring in de studio vooral in contrast met de rest van hun leven in deze maanden (Essay: LLO als commoning praktijk). Een ruimte waar je even "uit de automatisch piloot kunt stappen" (Tammer, Meijers, Avenhuis) en "even stil kunt staan" (Donkers, Hulseboom, Avenhuis, van Hulst, Ulrich). Het was de dag in de week dat

de "timer uit mag" (Ulrich). De studio onderbrak de werkweek van school. In de periode van de studio's was het coronacrisis en door de kunstvakdocenten werd werk als doorbuffelen, doorbijten (Ulrich) en oneindig (Meijers) ervaren.

De tijdservaring in de studio werkte ook zoals je als schilder afstand neemt van je schilderij, en kijkt naar het geheel inclusief jezelf hierin. Een moment van uitstel om naar de situatie zelf te kijken. De tijd die de kunstvakdocenten in de studio's ervoeren was als even stoppen om om zich heen te kijken. In de studio's "ging de tijd niet per se sneller of trager, maar het was een soort uitstapje om te kijken naar hoe de tijd verstrijkt en wat er gebeurde in die tijd", zoals kunstvakdocent Sheila Meijers het omschreef. Het eerste dat we deden als we aankwamen in de studio was neerploffen op een stoel. Een kop thee

› Moment studio Tilburg,
november 2020

in onze handen laten draaien. De tijd mocht even onbezet zijn. Tot een van ons een zucht slaakte over hoe de dag was verlopen, dan stelde de ander langzaam vragen over de situatie uit de anekdote. Zo omschrijft Biesta (2017, p. 90), onderbreking als een tijdelijke opschorting van eigen verlangens om vervolgens kritisch te kijken naar die situatie. De kunstvakdocenten zetten niet Netflix aan om de dag te vergeten. Ze stelden vragen bij de automatische machine van onderwijs waarin zij werden geacht uitvoerder te zijn en dus zichzelf als subject te verliezen.

De studio's waren een moment waar "niks moet" (Donkers, Avenhuis). We werkten zonder bouwplan (Ulrich) of resultaatsverwachting. Ik ontwierp beginpunten (Essay: LLO als commoning praktijk), een wandeling, een ruimte en vragen. We spraken elkaar nooit aan op iets wat gedaan moest worden of een doel dat behaald moest worden. We moesten uitstellen om in oplossingen te denken, om handvatten (Donkers) te ontwikkelen. Dat gaf energie (Avenhuis) en maakte de

tijd vrij om af te kunnen dwalen (van Hulst). Toch ontstond er wat. De muren van de studio hielpen ons om de tijd te doen stollen. De muren werden de 'recherche-wand' (Avenhuis, van Hulst). Aan het begin van de maand waren ze leeg. Langzaam vulden we de muren met onze (zintuiglijke) waarnemingen en flarden van onze gesprekken (Essay: Blik). De ervaring van 'onderbreking' is ondanks, of misschien wel dankzij, het ontbreken van de verwachting van een uitkomst niet hetzelfde als verspilde tijd. Verspilde tijd is geen omschrijving die de kunstvakdocenten voor de tijdservaring in de studio hebben gebruikt.

De tijd in de studio's gedroeg zich regelmatig als speelruimte (Hulsenboom, Brouwer de Koning, Spaander), of beter nog: als kunst. We zochten, en waren niet gericht op informatieoverdracht, maar op een begrijpen dat daaraan voorbijging. De studio was een kunstenaarsatelier, een ruimte waar we konden maken. In de studio schilderden, tekenden en aten we. We luisterden naar elkaars muziek en naar

elkaars anekdotes. Als het gesprek stilviel of vastliep, gingen we maken en spelen (Essay: LLO als commoning praktijk). We deden-als-kunst. Het effect van dit werken is als een "luikje in je brein dat opengaat" (Van Hulst) of "triggeren" (Spaander). De kunst en het zintuigelijke dat hierbij hoort (Essay: Blik) bood ons de kans om het uit te houden met vragen die we niet begrepen (Biesta, 2017, p. 44).

Tot slot was de tijd in de studio's een gemeenschappelijke tijd. Het was een ontmoeting van verschillende mensen die elkaar nog niet kenden en toewijding aan kunsteducatie voor 12- tot 18-jarigen deelden. De kunstvakdocenten gaven verschillend onderwijs: media, drama, internationale schakelklas, culturele kunstzinnige vorming, beroepsonderwijs, tekenen (Essay: LLO als commoning praktijk). We waren in de studio en gingen dan maar zien wat het gemeenschappelijke gesprek was. Dan vroeg iemand ineens iets over een uitspraak op de muur: "Kijk daar! Is dat belangrijk voor ons?" (vrij naar Biesta, 2017, p. 51). Daar ontstonden

intensieve en zoekende gesprekken uit (Avenhuis, Hulsenboom en Tammer). Daardoor waren de avonden en dagen in de studio onvoorspelbaar: de interacties waren onverwacht. Net als het Griekse concept scholé was het een sociaal bepaalde tijd. De onbepaaldheid is onvoorspelbaarheid die ontstaat door de confrontatie met anderen (Masschelein & Simons, 2012). In de studio studeerden we zoals dat in het filosofische en theoretisch discours hernieuwde aandacht krijgt: als een constante gezamenlijke beweging door onverwachte interacties (Harney & Moten, 2013) en (Essay: (onder)zoek in kunsteducatie).

In de studio's oefenden de kunstvakdocenten om het in onderbreking uit te houden. De studio's geven inzicht in hoe onderbreking onderdeel kan zijn van trajecten van leven-lang-ontwikkelen. Maar in de studio's werd meer duidelijk, namelijk dat de tijd voor onderbreking steeds minder ruimte krijgt in het dagelijkse werk van kunstvakdocenten in deze periode.

22/20 feb

OMG DE SAAIHEID
06 min toets bij zitten
op 4,5 meter

TISDROOF

TIJDROOF

—ANEKDOTE—

Silhouetten zijn uitgeknipt en opgehangen op een muur. Het zijn silhouetten van knoppen in een bekend videobelprogramma. 'Door, door, door' staat ernaast met gele tape geschreven. Van boven naar beneden. Rode pijlen wijzen van het ene 'door', naar het volgende 'door'. Bij de laatste en laagste

'door' hangt een tekening van een stopwatch. De tijdsindicatie van zes negens past maar net op de tekening. Er staat een vraag bij gekrabbeld: "Wat doe je als je niks doet?" Daaronder hangen links de woorden 'oud zeer' en rechts een notitieblaadje met de tekst: 'OMG de saaiheid.' Een ander handschrift reageert hierop in een hoekje. 'Tijdroof' staat er.

<< Foto vorige pagina: detail uit studio
Rotterdam, januari 2021

Crisis maakt zichtbaar

Dit LLO-experiment vond plaats tijdens de coronacrisis, in de winter van 2020-2021. Crises onderbreken het gewone en maken zichtbaar wat we als vanzelfsprekend zijn gaan beschouwen. In de studio's hadden wij tijdens de coronacrisis de mogelijkheid om beter naar die tijdservaring te kijken. Waarom schreven deze kunstvakdocenten op dat dit tijdroof was?

Vijf kunstvakdocenten maakten deze collage aan kreten en observaties in januari 2021 in de kunstenaarsstudio in Rotterdam. Een kunstvakdocent voelde zichzelf een 'doorgeefluik' (Spaander). Zelfs als er fysiek onderwijs mogelijk was (zoals aan kwetsbare jongeren) dan nog werd school als een 'doorluchtlocatie' (Ulrich) ervaren. De tijd van de kunstvakdocenten voelde als geroofd, ze voelden zich leeg (Essay: Herontdekking van kunstvakidiotie).

Schooltijd

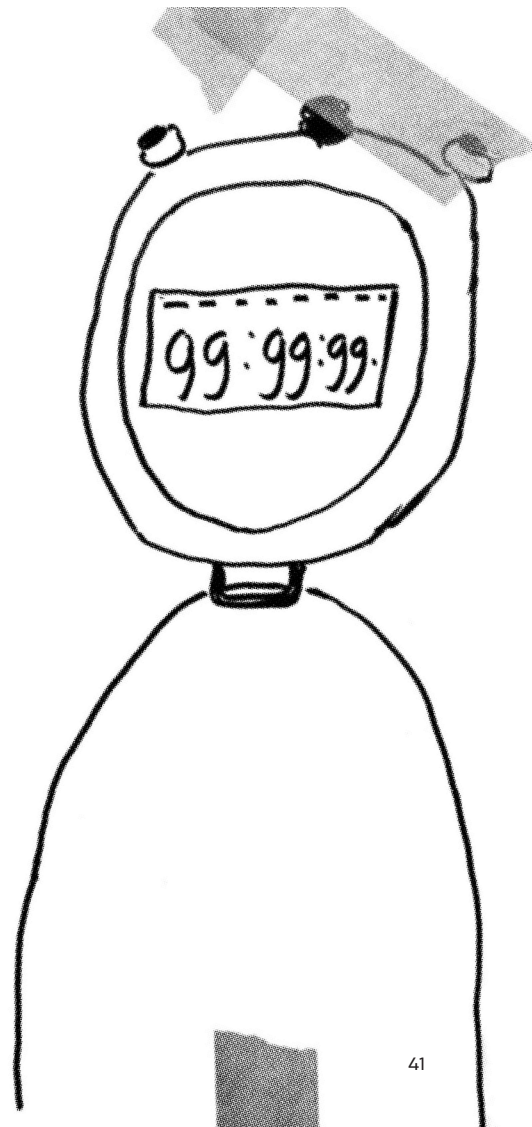
Helaas is deze klacht over het gevoel van 'tijdroof' niet beperkt tot de coronacrisis, want ook na de crisis kwam dit naar voren.

In het onderwijs voor 12- tot 18-jarigen komen de meeste burn outklachten voor van alle onderwijsgroepen en alle andere beroepsgroepen (29,2 % versus 17 %) in Nederland (Hagen, 2022). Met ruim een kwart van alle leraren in het crisisjaar 2021 is dit onderwijs de koning van de burn-out. Bijna de helft van de leraren geeft aan zich 'leeg' te voelen na een werkweek, bij andere sectoren is dit één derde. Voor dit onderzoek betrapte ik mezelf erop dat ik dit onderwerp besprak vanuit het cliché dat leraren te weinig tijd hebben. Veel verder kwam ik niet. Door de studio's ben ik tijd in school genuanceerder gaan bekijken, namelijk meer vanuit de tijdservaring.

In de studio kwam het onderwerp tijdsbegrip in de werkomgeving vaak terug. Allereerst als efficiënte productieve kloktijd. De klok is belangrijk in het onderwijs. Dat zag ook beeldend kunstenaar Barbara Visser. Zij ontwikkelde een lichtkunstwerk op basis van de tijdsindeling op verschillende scholen. Elke TL/tijdlamp was een portret van een school.

In het voortgezet onderwijs zijn ontmoetingen met al die verschillende vakdocenten niet te realiseren zonder klok. Daarom is een bindend tijdsrooster een fijnmazige choreografie waardoor elke 45 minuten dertig nieuwe leerlingen in een (digitaal) lokaal zitten. In het onderwijs van 12- tot 18-jarigen spreken leraren⁶ over "slaafje van rooster" worden. Elke 45 minuten dertig nieuwe leerlingen voor je neus, elke keer weer proberen 'open' te staan. Leraren hebben vaak het gevoel de hele dag achter de feiten aan te rennen. Dit was tijdens de tweede lockdown niet anders. Elke minuut in een programma voor onlineonderwijs was gepland. De tweede lockdown was "organisatorisch [bijvoorbeeld met roosters] best goed geregeld, maar daar was dan ook alles op gericht" (Spaander). Er zat geen onderbreking in. Op school voor 12- tot 18-jarigen heerst een economische lineaire visie die tijd opdeelt in gelijke stapelbare delen (Essay: LLO als commoning praktijk).

» Detail muur studio Rotterdam, januari 2021

Dit heer komt het
na de vakantie
nog meer alsof ik op een
treinsprong.
Een rijdende trein.
Al weet ik niet waar
die trein naar toe gaat
Ruben, 4 jan.

Detail muur studio Rotterdam januari 2021

Naast de kloktijd is de toekomst⁷ nadrukkelijk aanwezig in school. Onderwijs is intentioneel en verbeelding van de toekomst is nodig voor leerlingen om subject te worden in de wereld. Door de combinatie van de op efficiëntie gerichte kloktijd en de toekomstgerichtheid, richt

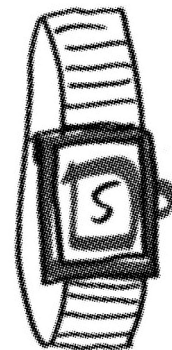
de schooltijd zich vooral op doelen van modules, op het behalen van leerresultaten, toetsen en uiteindelijk examens. De dominante visie op schooltijd is een trein die van station naar station rijdt met zo min mogelijk vertraging. Op naar de dag met de vlag: het examen. Pedagogen (o.a. Biesta, Meirieu, Berding en Masschelein) beargumenteren dat de visie van schooltijd als efficiënte productieve leertijd te dominant is geworden in het onderwijs.

Na een eerste schok dat die trein ineens niet meer zo vanzelfsprekend reed, werd tijdens de tweede lockdown deze visie op tijd gecontinueerd. Vanuit overheid en schooldirecties werd tijdens de crisis aangestuurd op het behalen van resultaten als prioriteit, vertelden de kunstvakdocenten mij (Essay: Herontdekking van kunstvakidiotie). Scholen waren bang dat leerachterstanden⁸ problemen in de toekomst zouden opleveren. Dat was voor de crisis al zo, maar óf het examen zou plaatsvinden en in welke vorm was onduidelijk in deze periode. Bovendien

wisten we niet hoe de maatschappij en zeker de kunsten er onder invloed van de crisis en digitalisering over een jaar uit zouden zien. De behoefte aan efficiëntie nam in deze coronacrisis niet af. Hoe begrijpelijk de behoefte aan efficiëntie ook is, toch is het vreemd dat de scholen vasthielden aan een visie van in stukken geknipte kloktijd met als doel zo snel mogelijk van A (leerdoel) naar B (leer resultaat) te komen. Als B niet te formuleren is, dan dendert die onderwijstrein door alleen maar om door te denderen. Dan is efficiëntie blind.

Naast de crisis werkte ook de digitalisering als een katalysator van de visie op onderwijstijd als resultaatgerichte, efficiënte kloktijd. Dankzij het afstandsonderwijs hebben alle leraren van 12- tot 18- jarigen leren werken met software voor video-bellen en diverse dashboards. De meeste digitale onderwijstools beloofden de regie

» Detail muur studio Tilburg,
november 2020

stappenteller

School is
doorlucht locatie

zie
men
it's
dit.

weer terug te geven aan leraren.
De kunstvakdocenten die ik sprak in de studio's schakelden razendsnel tussen meetings, chatfunctie en presentielijsten.

De 'slimheid' van deze software zit in de "handigheid en efficiëntie" zoals technologiecriticus Tijmen Schep (2016, p. 33) omschrijft. De software is niet ontworpen vanuit idealen, ethische overwegingen of bedoelingen vanuit het onderwijs zelf.

Die handigheid en efficiëntie is terug te zien in de vormgeving van de software. Op onlineschema's lijken activiteiten elkaar op te volgen, blok na blok. In de periodes van onlineonderwijs zat een kunstvakdocent op een stoel en schakelde strak van de ene les in de andere. In software werd onderwijs gepresenteerd als opvolgende stukjes kloktijd. Dat is anders dan in een lokaal, waar activiteiten beter langs elkaar kunnen lopen in dezelfde ruimte.

De tijd werd in een mal gegoten van gefragmenteerde blokken. Geen informele gesprekjes met collega's bij de koffieauto-

maat. Of een leerling die nog even iets komt ophalen. Een mal waarin men zich diende te voegen en waar de kunstvakdocenten zich meer uitvoerder voelden dan aangesproken te worden op hun vakmanschap (Essay Herontdekking van kunstvakidiotie).

Maar de crisis maakte ook zichtbaar dat die dominantie andere educatief betekenisvolle visies op tijd uit het onderwijs drukte. Ik denk dat die trein die doordenderde puur om het doordenderen voelde als tijdroof voor deze kunstvakdocenten. "In een les in een lokaal kan ik altijd heel makkelijk zeggen dat al het andere moet wachten, omdat ik aan het lesgeven ben. Achter mijn computer komt alles gewoon binnen en heb ik het idee overal direct iets mee te moeten doen." (Tammer). Er was weinig tijd voor het thuishonk van kunst-educatie: onderbreking. Er was geen tijd en vooral geen puf voor kunstvakidiotie (Essay: Herontdekking van kunstvakidiotie) of voor improviseren. Geen ruimte om de tijd te vergeten tijdens het maken van een decor met leerlingen. De tijd om de

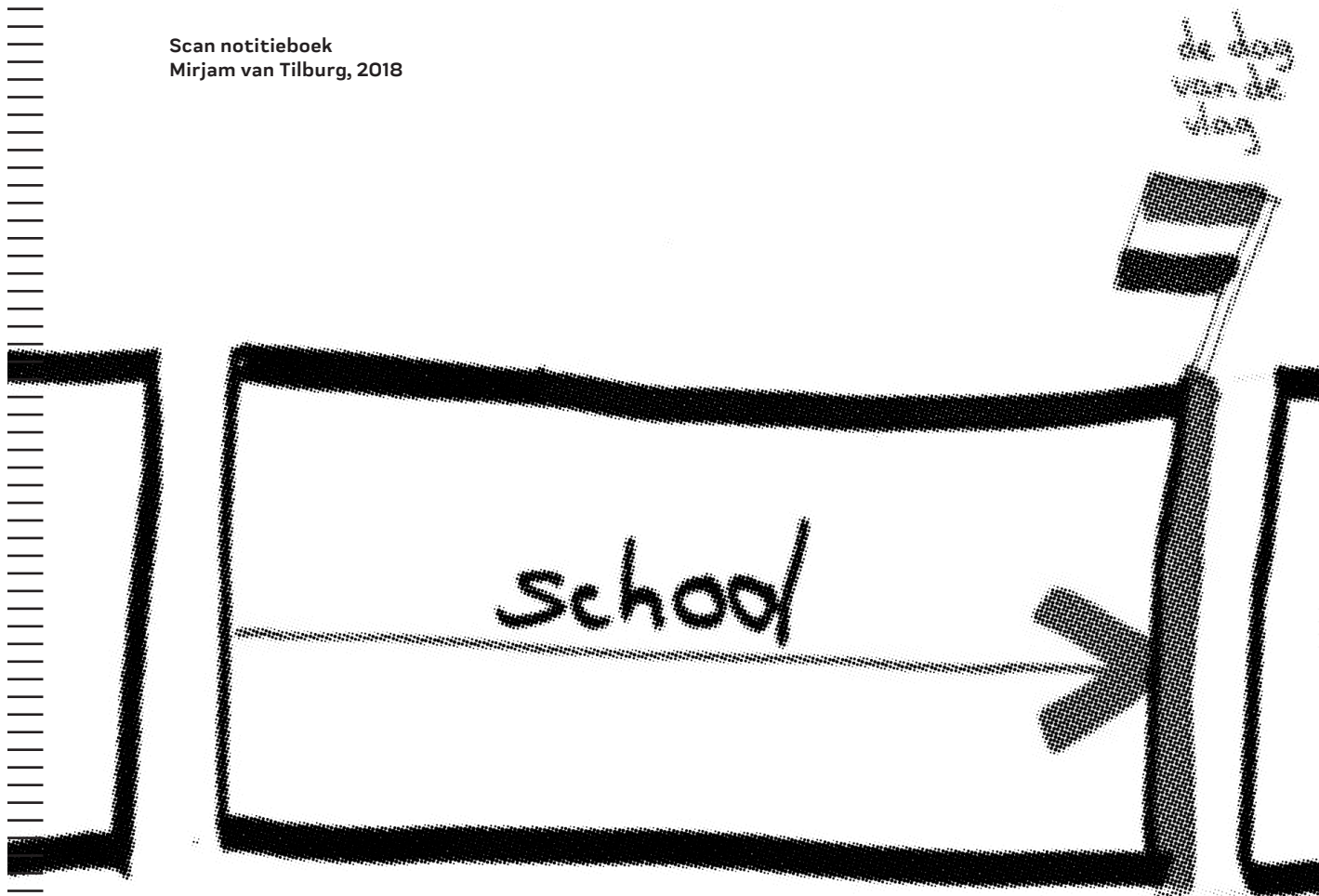
flow van de ander te onderbreken terwijl je in dezelfde ruimte bent. De tijd waar je struikelend in valt en het even niet weet, de tijd van uitstel.

Uithouden in onderbreking

Avenhuis vertelde in de studio over een moment dat leerlingen de kloktijd verloren en zich tot de wereld verhielden: een 'onderbreking'. Die wereld was in crisis op dat moment: de coronacrisis en racisme in de stad waar deze leerlingen woonden. Wat Avenhuis hier deed, was de door-denderende onderwijstrein – de efficiënte en productieve tijd – onderbreken, omdat die in crisistijd even nergens op sloeg. Een onderbreking bieden om samen stil te staan bij de grenzen van het begrijpen van deze complexe situatie en je hiertoe te verhouden. Dat is geen gemakkelijk moment, zo'n onderbreking. Het voelt nutteloos en doelloos in een systeem dat gedomineerd wordt door gerichtheid op efficiëntie en productie. Dat vraagt van kunstvakdocenten om geoefend te zijn in het uithouden in de 'onderbreking'.

Kunstvakdocenten die het uithouden in een educatieve 'onderbreking'. Voor wie tijd niet geroofd voelt, maar die aangesproken worden op hun vakmanschap (Essay: Herontdekking van kunstvak-idiotie).

Het gesprek over de 'onderbreking' als kunsteducatief gebaar is niet klaar. Dit gesprek kan gevoerd worden binnen activiteiten van leven-lang-ontwikkelen. Niet in LLO als een beweging van voorwaarts en omhoog, maar van oefenen en commoning praktijk (Essay: LLO als commoning praktijk). Masschelein en Simons (2012, p. 93) schreven het al: LLO als scholé is tijd voor studie en scholing, voor niet-productief zijn, voor onbezette tijd. Tijd waarin anderen zijn die door de interactie elkaar even uit die doordenderende trein trekken. Het is aan ons, kunstvakdocenten, om 'onderbreking' met alle zintuigen te verkennen (Essay: Blik). Om het uit te houden in een nutteloos moment. Om samen 'onderbreking' te onderhouden en te oefenen.

–LITERATUUR–

Arendt, H. (2009). De menselijke conditie (C. Houwaard, Vert.) Boom. (Origineel gepubliceerd in 1958)

Berding, J. (2015) Must Think. Van Twaalf tot Achttien (3), 56-57.

Biesta, G. J. J. (2017) Door kunst onderwezen willen worden. Kunsteducatie 'na' Joseph Beuys. ArtEZ Press.

Biesta, G. (2020) Can the prevailing description of educational reality be considered complete? On the Parks-Eichmann paradox, spooky action at a distance and a missing dimension in the theory of education. Policy Futures in Education, vol. 18, no. 8, 1011-1025.

Duarte, E. (2015). Learning by jamming. In Art's teachings, teaching's art: philosophical, critical and educational musings, 179-193.

Hagen, K. (2022, 16 juni) Personeel voortgezet onderwijs kampt vaker met burn-out AOB. Geraadpleegd op 22 april 2023, van <https://www.aob.nl/nieuws/personeel-voortgezet-onderwijs-kampt-vaker-met-burn-out/>

Harney, S. & Moten, F. (2013). The undercommons: fugitive planning and black study. Autonomedia.

Hermesen, J. J. (2014) Kairos, een nieuwe bevlogenheid. Arbeiderspers.

Lewis, T., (2012) The aesthetics of education, theatre, curiosity, and politics in the work of Jacques Rancière and Paulo Freire. Bloomsbury Academic.

Masschelein, J. & Simons, M. (2012) Apologie van de school, een publieke zaak. Uitgeverij Acco.

Meirieu, P. (2016) Pedagogiek, de plicht om weerstand te bieden. (S. Verwer, Vert.) Phronese. (Originele bron gepubliceerd in 2007)

Priestley, M. & Biesta, G. (2015) Teacher agency; an ecological approach, Bloomsbury Academic.

Schep, T. (2016) Design my privacy. 8 principes voor beter privacy design. BIS Publishers.

Tilburg, M. van (2022). Herontdekking van de kunstvakidiotie. Verschuift het vakmanschap van kunstvakdocenten? Forum+, 29(3), 37-46.

Tilburg, M. van (2021) Gaat digitalisering gepaard met efficiëntie? Kunstzone. Geraadpleegd op 10 juni 2022, van <https://kunstzone.nl/gaat-digitalisering-gepaard-met-efficientie/>

Wilde, R. d. (2000) De voorspellers, een kritiek op de toekomstindustrie. De Balie.

-EINDNOTEN-

- 1 Kunstvakdocent is een Standaardnederlandse term en wordt gebruikt voor leraren die kunst onderwijzen aan jongeren van 12 tot 18 jaar. Zij zijn in loondienst van de school. In dit stuk bedoel ik met 'de kunstvakdocenten' de docenten in dit onderzoek. De kunstvakdocenten in Tilburg waren: Esther Brouwer de Koning, Doreth Donkers, Dirk Hulsenboom, Irene Ulrich en Kim de Weijer. In Rotterdam: Sanne Avenhuis, Nadine van Hulst, Sheila Meijers, Inge Spaander en Ruben Tammer. In dit essay citeer ik de kunstvakdocenten door hun achternaam te vermelden. Hiermee wil ik hen extra waardering geven voor de observaties en acties die zij inbrachten.
- 2 Dit essay legt regelmatig verbanden met andere essays van 'Studies in Kunstvakidiotie'. De andere essays zijn terug te vinden op de expositie op het platform Research Catalogue.
- 3 Dit is een knipoog naar een bekende uitspraak van Cornelis Verhoeven 'wonen in uitstel' in 'Inleiding tot de verwondering' (1967)
- 4 'Onderbreking' heeft overeenkomsten met Kairos. Een term die een tegenstelling is van Chronos; de praktische meetbare tijd waarmee we de wereld organiseren. Kairos-tijd gaat meer om het juiste subjectieve, dynamische moment. Een moment waarin verleden, heden en toekomst samenvallen. (Hermesen, 2014, p. 11). Ik gebruik liever 'onderbreking' omdat hier de suggestie van interactie met anderen in verborgen zit. Bovendien mis ik in de term Kairos het alledaagse. De term is verbonden met een harmonisch en ideaal moment. Hoewel dat vaak na te steven is in het onderwijs, vind ik de term onderbreking minder utopisch en geeft deze ook ruimte voor de momenten die niet harmonisch zijn.
- 5 Zie noot 2.
- 6 Deze uitspraken komen uit een micro-logboek experiment in 2018 waarbij ik vijf leraren van 12- tot 18-jarigen om de paar dagen een vraag stelde over hun tijdservaring.
- 7 Niet voor niets gaan inspirerende onderwijsquotes over de toekomst, zoals: "Education is the passport to the future, for tomorrow belongs to those who prepare for it today." (Malcolm X). "Education is the most powerful weapon which you can use to change the world." (Nelson Mandela) of "Education is the investment our generation makes in the future." (Mitt Romney).
- 8 Nieuwsberichten over leerachterstanden geraadpleegd op 27 april 2023, van <https://nos.nl/artikel/2452832-leerachterstanden-door-corona-nog-niet-weg-rekenen-en-wiskunde-lastig>, van <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2337587-verschillen-middelbare-scholen-groeien-in-coronatijd-ouders-vrezen-achterstand>, van <https://www.unicef.nl/pers/2022-01-24-unicef-ongekend-grote-onderwijsachterstanden-door-corona>, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/02/25/scholen-krijgen-meer-tijd-voor-inhalen-achterstanden-a4094477>, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/10/28/jaar-achterstand-bij-lezen-op-vmbo-door-lockdowns-a4063457>

